

History

УДК 94(477) «196/199»:34

Богагчук С.С.,

*к.і.н., доцент кафедри історії України та філософії Вінницького національного аграрного університету,
ORCID: 0000-0003-0684-6106, svetabogatchuk@uktr.net*

Україна, м. Вінниця

**ПРАВОЗАХИСНИЙ РУХ 60-Х – НА ПОЧАТКУ 90-Х РР. ХХ СТ.
В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ**

Стаття присвячена діяльності і ролі українського правозахисного руху 60-х на початку 90-х рр. ХХ ст. в історії українського державотворення. Відзначено, що правозахисний рух сприяв формуванню нових поглядів української інтелігенції на національні основи суспільства. Визначено, що в Україні він виник як складова частина національно-визвольного руху: політичні, громадянські права поєдналися з правом на національно-культурну ідентичність та національну державність. Для аналізу взято період 1960-х – початок 1990-х рр., коли дисидентство України й правозахисні групи проходили шлях свого розвитку від періоду «хрущовської відлиги», «брежнєвського застою», «горбачовської перебудови» до здобуття незалежності.

Ключові слова: Україна, дисидентство, правозахисний рух, шістдесятництво, державотворення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі, коли факт багатопартійної системи України підтверджується створенням і діяльністю більше 300-х політичних партій, які виборюють своє місце в політичному житті суспільства, не менш важливе значення в історії українського державотворення відіграли політичні та громадські рухи.

Важливим феноменом в історії українського державотворення необхідно відзначити роль правозахисного руху в 60-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. в утвердженні української незалежності.

У прийнятій Загальній Декларації прав людини 1948 р., в ст. 19 записано, що кожна людина має право на свободу своїх поглядів, думок та вільне їх висловлення [1].

30 липня – 1 серпня 1975 року в столиці Фінляндії Гельсінкі проходила Нарада з безпеки та співробітництва в Європі, яка завершилася підписанням Гельсінського заключного акту та стала поштовхом для розвитку правозахисного руху в цілому світі. 35 країн, серед яких СРСР, підписали цей важливий документ, який попереджав про необхідність вберегти світ від нової військової агресії, та наполягаючи на захисті прав людини [2].

Важливими пунктами були повага до прав і свобод людини, рівноправ'я та право народів розпоряджатися своєю долею. Та в Україні продовжувала проводитися політика русифікації українського життя, політика дискримінації української мови та культури, політика переселення українського народу з республіки й заселення українських міст неукраїнським, переважно російським населенням. Саме тому українські правозахисники та громадські діячі створили Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінських угод, відому як Українська Гельсінська група. Гельсінські групи почали виникати в більшості країн Східної Європи.

Мета статті. Висвітлення становлення та діяльності правозахисного руху в Україні в 60-х – на початку 90-х

рр. ХХ ст., його роль у формуванні незалежної української держави.

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст., в період «брежнєвського застою» радянська влада почала використовувати репресивні методи боротьби з дисидентами в інформаційному просторі, а саме, у вигляді контрпропаганди в офіційних засобах масової інформації, цькування окремих представників інтелігенції, а в фізичному – переслідування, позбавлення волі до 10–15 років, звільнення з місця роботи тощо.

Під час «горбачовської перебудови» 1886–1991 рр. неофіційно були організовані публічні громадські та культурні заходи, мітинги, де циркулювали усні дисидентські комунікації. Відбувався активний обмін інформацією з дисидентами закордонних країн. Почали поширюватися ідеї про незалежність України серед масової аудиторії.

Історіографія проблеми. Проаналізувати роль шістдесятництва в політичному житті тогочасного українського суспільства можна завдяки мемуарній літературі політв'язнів Л. Лук'яненка [3], Є. Сверстюка [4], В. Овсієнка [5], в яких вони розкривають причини неприйняття ними радянської системи. Твори В'ячеслава Чорновола на захист української інтелігенції «Правосуддя чи рецидиви терору?» та «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» викривають антилюдяну радянську систему [6].

Важливим джерелом вивчення шістдесятництва та правозахисного руху в Україні є праця Г. Касьянова «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років» (1995 року видання), яка показує протистояння української інтелігенції тоталітарній системі, спроби національно-культурного відродження 60-х років і його придушення, формування опозиції режиму, політичні течії в дисидентському русі, репресії проти інакодумців [7].

Варто відзначити публікацію В. Кіпіані «УГС. Три перші літери українського пробудження» [8], в наукових

доробках якої характеризується діяльність Української Гельсінської Групи в 70–80-х рр. ХХ ст.

Вивченням діяльності Української Гельсінської спілки займається історик О. Шевченко, який в своїх наукових доробках визначає основні причини виникнення УГС та її діяльність [9]. Цікаві спогади єврейського письменника-дисидента М.М. Хейфеца розкривають риси характеру та діяльність відомих правозахисників 60–80-х років в Україні: В. Чорновола, В. Стуса та інших правозахисників [10].

Виклад основного матеріалу.

Той, хто каже, що незалежність впала нам з неба, не знає, що ми діставали по 10 років тюрми і заслання

Левко Лук'яненко

Після проголошення М. Хрущовим доповіді про викриття культу особи Сталіна на ХХ з'їзді КПРС в лютому 1956 р. відбувається похваллення культурного і політичного життя. Цей період називається «хрущовською відлигою». І першими, хто підняв українську проблему, пов'язану з національним питанням, а також, розпочали боротьбу за право українського народу на незалежне існування, стали представники найактивнішого напрямку, які увійшли в історію під назвою «дисидентів». Це були люди рішучі, безкомпромісні, цінували понад усе національну гідність і особисту свободу, мужньо відстоювали ідеї національного відродження.

Правозахисний рух в УРСР формується в період згорання процесу десталінізації в суспільно-політичному житті країни й посиленні політичних репресій проти інакодумців. В цей період дисиденти починають створювати різноманітні політичні організації. Активними формами їх діяльності стали самвидави, листівки, звернення, петиції, зібрання спільнот у громадських місцях, проведення диспутів на національну тематику, організовані дискусії в університетах, заяви до офіційних органів влади, хоча вони не призводили до масовості громадських рухів. Виникли Клуби Творчої Молоді (1959–1964 рр.) – «Сучасник» в Києві та «Пролісок» у Львові [5, с.116].

Наприкінці 1959 р. у Львові в умовах суворой конспірації було створено «Українську робітничо-селянську спілку» за ініціативою юриста Левка Лук'яненка, спільно зі Степаном Віруном та Василем Луцьковим. В проєкті програми спілки вони підняли питання про необхідність виходу України зі складу СРСР та створення незалежної держави. Основним завданням спілки передбачалося завоювання демократичних прав і свобод, досягати суверенності України суто законним, конституційним шляхом. Не всі члени спілки підтримували цю програму, тому було прийнято рішення про вилучення статті про шляхи суверенності та самостійності.

На початку 1961 р. органами КДБ на основі доносу М. Ващука всіх учасників новоствореної організації було заарештовано. 21 січня заарештували Л. Лук'яненка, І. Кандибу, С. Віруна, В. Луцьківа, О. Лівовича, пізніше Івана Кіпиша та Йосипа Боровницького. Вони були засуджені за «Зраду Батьківщині» та «змову з метою захоплення влади» до тривалих термінів (10–15 років таборів) позбавлення волі: Л. Лук'яненка до розстрілу, І. Кандибу – до 15 років позбавлення волі, С. Віруна – до 11 років. Пізніше смертну кару Л. Лук'яненку замінили

15-ма роками ув'язнення в таборах. Усіх засуджених відправили до мордовського політичного табору [7, с.41-43].

Діяльність спілки засвідчила початок нового етапу руху опору, члени якого прагнули боротися проти радянської системи за допомогою законних методів, хоча самі були частиною цієї системи.

На Західній Україні в цей час діяли невеликі нелегальні групи «Об'єднана партія визволення України», «Український національний комітет», «Український національний фронт», що носили переважно культурологічний характер, виступаючи за українську самобутню культуру, чистоту мови, вивчення історії українського народу [11, с.537].

28 липня 1962 р. був виданий таємний наказ КДБ СРСР «Про посилення боротьби органів державної безпеки з ворожими проявами антирадянських елементів», відповідно якому місцеві органи держбезпеки мали звернути особливу увагу на молодь та інтелігенцію, проводити агентурну роботу у вищих та середніх навчальних закладах щодо виявлення таких випадків [12, с.6].

Важлива подія відбулася 4 вересня 1965 р. у кінотеатрі «Україна» (м. Київ) під час прем'єрного показу художнього фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків». С. Параджанов говорив про фільм, повна зала глядачів. Передав мікрофон І. Дзюбі, який раптом оголосив, що в Україні почалися масові арешти молоді інтелігенції у більшості міст України, а саме: І. Світличний, М. Горинь, М. Озерний, Я. Гаврич, Б. Горинь, М. Осадчий, О. Мартиненко та ін. Зала завмерла, а далі кричали, свистіли, ревла пожежна сирена, гасло й спалахувало світло. І серед цього гармидеру прозвучав сильний голос В. Чорновола: «Хто проти диктатури – устаньте!», його підтримав В. Стус. Люди вставали, інші їх шарпали, били, навіть, по головах. Після закінчення фільму розпочалися нові крики обурення. Вимкнули світло, і люди розходилися в темряві [12, с.189-199].

Це був перший публічний виступ – протест правозахисників щодо переслідувань радянською владою української інтелігенції.

За участь в цій акції Івана Дзюбу звільнили з видавництва «Молодь», В'ячеслава Чорновола – з газети «Молода гвардія», Василя Стуса з аспірантури Інституту літератури АН УРСР, поета Романа Кудлика – з редакції львівського журналу «Жовтень», студентів відраховували з вишів [6, с.44].

Більшість з учасників були засуджені від 2-х до 5-ти років таборів суворого режиму за ст. 62 КК УРСР (звинувачення в антирадянській націоналістичній агітації та пропаганді) [7, с.52-61].

У травні 1966 р. Президія ЦК КПУ прийняла постанову «Про інформацію, в якій містилися дані про арешти, судові процеси та інше 21 особи, які мали причетність до виготовлення, переховування або читання та поширення антирадянської літератури». Є. Сверстюка звільнили з роботи, Ю. Бадзьо і М. Коцюбинська були виключені з партії, В. Чорновола звільнили з редакції газети «Друг читача», а В. Стуса з Державного архіву [12, с.5].

Найважливішим документом нової хвилі відродження стала праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» [6, с.677]. Робота була оголошена антира-

дянською, відповідно, автора виключили зі Спілки письменників, а пізніше посадили за ґрати. Всупереч цьому, нею зачитувалися в десятках міст України. Починаючи з 1968 р., монографія багато разів виходила за кордоном українською, російською, англійською, французькою, італійською, китайською мовами. Іван Дзюба став найпопулярнішою постаттю серед критично налаштованої молоді – символом протистояння тоталітарній системі [7, с.99].

В 1967 році заарештували В. Чорновола за книгу матеріалів «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»», в якій зібрані документи про Першу хвилю арештів серед української інтелігенції 1965–1966: біографічні довідки про 20 політв'язнів цього «набору», їхні листи, звернення, літературні та художні твори [14].

В грудні 1971 р. у Львові було створено першу правозахисну організацію «Громадський комітет на захист Н. Строкатової» (за участю В. Чорновола, І. Калинця, В. Стуса та ін.), члени якої вимагали дотримання законності під час слідства та судового процесу над ув'язненим українським правозахисником С. Караванським, чоловіком Н. Строкатової. На початку 1972 р. майже всі члени цієї організації були заарештовані [5, с.124].

В часи «генерального погрому» дисидентського руху (1972–1973 рр.) за ст. 62 КК УРСР («антирадянська агітація та пропаганда») кинуті за ґрати близько 70 дисидентів. Серед них письменники – В. Рубан, І. Дзюба, І. Світличний, С. Сверстюк, С. Пронюк та ін. [13, с.197].

Майже всі провідні діячі шістдесятництва отримали максимальний термін – 7 років ув'язнення в таборах суворого режиму та 5 років заслання (Іван та Надія Світличні, В. Чорновіл, М. Осадчий, В. Стус, С. Сверстюк), відправлені в Мордовію, а потім до Сибіру; деякі (М. Плахотнюк, Л. Плющ, В. Рубан) – опинилися у психлікарнях [5, с.125].

Необхідно зазначити, що і в таборах правозахисники продовжували свою боротьбу: страйкували, оголошували голодування, відмовлялися носити табірний одяг, що викликало додаткові репресії з боку керівництва табору (перебування в карцері – В. Чорновіл, В. Стус, В. Лісовий [5, с.128].

Після призначення В.В. Щербицького в травні 1972 р. на посаду першого секретаря ЦК КПУ процес русифікації не припиняється. Російська мова була оголошена засобом спілкування, все більше витісняла українську, навіть на побутовому рівні. Та й сам В. Щербицький, українець за національністю, виголошував свої промови виключно російською мовою, щоб догодити Кремлю.

В 1975 р. в Гельсінкі відбулася Нарада з безпеки та співробітництва в Європі, що стало причиною відновлення боротьби, в Заключному акті якої передбачалося недопустимість переслідування громадян за їх переконання, гарантувалось дотримання їх прав і свобод. СРСР підписав цей акт.

9 листопада 1976 р. в Москві, на квартирі О. Гінзбурга, Микола Руденко повідомив на прес-конференції іноземним журналістам про створення Української Гельсінської Групи (УГГ). Її очільником став відомий письменник М. Руденко. До складу групи ввійшли Л. Лук'яненко, О. Тихий, О. Бердник, О. Мешко, М. Мариневич та інші, всього десять осіб. Це була перша в Україні

громадська група, що планувала діяти офіційно та легально, основним завданням – ознайомлення громадськості із Загальною декларацією прав людини ООН, сприяти вільному обмінові інформацією, домогтися акредитування в Україні представників закордонних засобів масової інформації [9, с.352].

За діяльністю правозахисників одразу ж почали слідкувати наглядові органи. Так, починаючи з 5 лютого 1977 р., першими заарештували М. Руденка, О. Тихого, яких звинуватили в розповсюдженні неправдивої інформації, що принижує радянський лад, пізніше за 62-ю статтею – «Антирадянська агітація і пропаганда» – засудили М. Руденка до 7 років ув'язнення в таборах суворого режиму і 5 років заслання, а О. Тихого до 10 років таборів особливого режиму і 5 років заслання. 12 грудня в Чернігові був заарештований Левко Лук'яненко, який під час слідства оголошував про голодування та відмовлявся від радянського громадянства. Суд виніс йому вирок: 10 років позбавлення волі в таборах особливого режиму і 5 років заслання. До кінця 1977 р. були заарештовані більшість членів УГГ [5, с.130-133].

Це ускладнювало діяльність організації та ставило групу на межу виживання. Проте на місця заарештованих учасників приходили нові.

Так, в 1977–1978 рр. до УГГ вступили: Вінс Петро Георгійович, Калиниченко Віталій Васильович, Стрільців Василь Степанович, Січко Петро Васильович, Січко Василь Петрович, Овсієнко Василь Васильович, Литвин Юрій Тимонович. У 1979р. заарештували О. Бердника, П. і В. Січків, Ю. Литвина, В. Овсієнка. З 1979 р. членами УГГ стали: Стус Василь Семенович, Чорновіл В'ячеслав Максимович, Красівський Зеновій Михайлович, Лесів Ярослав Васильович, Малинкович Володимир Дмитрович, Розумний Петро Павлович, Сокульський Іван Григорович, Шабатура Стефанія Михайлівна, Гейко-Матусевич Ольга Дмитрівна, Горбаль Микола Андрійович [16].

До 1980 року значна частина членів Української Гельсінської Групи були засуджені на термін від 10 до 15 років. На той час 15 років було найбільшим строком ув'язнення. Шестеро були позбавлені радянського громадянства. В. Стус, О. Тихий та Ю. Литвин загинули у таборах. В листопаді 1989 р. відбулося перепоховання останків В. Стуса, Ю. Литвина та О. Тихого на Байковому кладовищі в Києві [17, с.170].

Українські правозахисники неодноразово зверталися до Комісії з прав людини ООН щодо порушення норм Загальної Декларації прав людини в Радянському Союзі, урядів і парламентів держав, які підписали Гельсінські угоди, та до світової громадськості у справі репресій членів УГГ, до окремих західних політиків [7, с.161].

Українські правозахисники намагалися поінформувати Захід про своє існування. Одним із важливих кроків стала передача літератури та документів Групи за кордон. Завдяки цьому ще у 1978 р. у діаспорському видавництві «Смолоскип» імені Василя Симоненка (Торонто-Балтімор) була видана підбірка документів Української Гельсінської Групи. Ключовим моментом у діяльності правозахисної групи на Заході було створення Закордонного Представництва (ЗП) УГГ після виїзду за кордон Н. Світличної. Місцем перебування Закордонного Представництва було обрано Нью-Йорк. До складу

групи входили П. Григоренко, Л. Плющ, Н. Світлична, до яких згодом приєдналися Н. Строката, В. Малинкович та П. Рубан. Одним з головних досягнень ЗП стало видання протягом п'яти років (1980–1985) «Вісника репресій в Україні» [7, с.171].

До того ж, члени групи брали участь в численних заходах, присвячених політичним репресіям (Г. Григоренко в 1978 р. виступав на Конгресі американської Міжнародної Амністії в Лос-Анджелесі, Н. Світлична та П. Вінс виступали на III Сахаровських слуханнях у Вашингтоні. В травні 1980 р. Г. Григоренко обговорював проблему переслідувань в СРСР з прем'єр-міністром Великої Британії М. Тетчер, в 1982 р. – з президентом США Р. Рейганом). Наприкінці 1980-х рр. Закордонне Представництво трансформувалося в Закордонне Представництво Української Гельсінської Спілки як логічне продовження трансформації правозахисного руху в політичний рух.

Наступним знаковим кроком в Гельсінському русі після репресій кінця 70-х – початку 80-х років була реорганізація Української Гельсінської Групи в Українську Гельсінську Спілку. Прихід до влади М. Горбачова в березні 1985 р. та проголошення політики «перебудови» й «гласності» сприяли важливим змінам в середині радянської системи. Почали виникати громадські рухи, гуртки, політичні клуби. 14 лютого 1987 р. було опубліковано повідомлення про звільнення 140 політичних в'язнів: Л. Лук'яненка, В. Черновола, Є. Сверстюк, В. Овсієнка та інших. Саме ці політв'язні повертаються до активної громадсько-політичної діяльності, стають ініціативним ядром, навколо якого згуртовується культурна та політична опозиція в Україні – одностумці [7, с.175].

Ще в 1987 р. в Києві організовується Український Культурологічний Клуб, попри свою «культурну» задекларовану спрямованість – це фактично перша самостійницька організація в радянській Україні часів перебудови.

Протягом 1987–1988 рр. в Україну повернулися «особливо» небезпечні державні злочинці О. Мешко, В. Чорновіл, М. Горинь, М. Горбаль та інші [8, с.3].

У Львові В. Чорновіл відновлює видання «Українського Вісника», який вперше з 1970-х років починає виходити легально й стає органом відновленої УГГ. Йому належить ідея відновлення діяльності Української Гельсінської Групи, мова йде про створення політичної партії.

7 липня 1988 р. вважають «Днем народження» Української Гельсінської Спілки, коли у Львові відбувся один з перших масових мітингів (на площу біля університету вийшло до 50 тисяч львів'ян), на якому було зачитано «Декларацію принципів УГС» та оголошено про створення нової організації. Очолити організацію було запропоновано Л. Лук'яненку. «Декларація принципів УГС» Вона передбачала все, що повинна мати нормальна національна держава, – від національної символіки і до встановлення дипломатичних і консульських відносин з іноземними країнами [8, с.3].

УГС проводила активну роботу з різними політичними та культурними організаціями, намагаючись «навіязати» їм власну ідеологію та політичні позиції. УГС

була популярною серед усіх неформальних організацій в тодішній Україні.

Члени УГГ стали ініціаторами створення осередків Товариства української мови, «Меморіалу», Народного руху України за перебудову [8, с.3].

Найбільш масовою ліберально-демократичною організацією в кінці 80-х – на початку 90-х рр. став Народний рух України, а після розпаду СРСР – однією з найбільших демократичних партій в незалежній Україні.

8–10 вересня 1989 року відбувся установчий з'їзд Народного Руху України. Головою Секретаріату (керівником виконавчого органу організації) одноголосно обирають Михайла Гориня. Головою Руху стає Іван Драч. Народний Рух створювався як відкрита для всіх масова демократична громадська організація. Отже, вплив УГС поступово зростав, розширювались обласні осередки організації. УГС брала участь у різних сферах суспільно-політичного життя. Спілка активно залучалась до захисту прав громадян, залишаючись формально правозахисною групою.

Важливі акції культурно-ідеологічного спрямування проведені УГС разом із Народним Рухом України в 1990 р.: живий ланцюг єднання українців між Львовом та Києвом на день злуки 22 січня 1990 р. та відзначення 500-ліття українського козацтва в Запоріжжі в серпні 1990 р.

Члени УГС активно підтримували зв'язки з українською діаспорою. Л. Лук'яненко здійснив європейську подорож, яка носила значною мірою політичний характер. Лідер УГС зустрічався з місцевими політиками (міністром закордонних справ Бельгії Ескенсом, головою сенату Франції Погером, британськими депутатами), представниками різних організацій, виступав на конференціях та розповідав про стан справ в Радянському Союзі.

На першому з'їзді УГС (30 квітня 1990 р.) делегатами УГС було прийнято рішення про перехід на вищий рівень політичної діяльності – переформатування в «Українську Республіканську Партію». 15 листопада 1989 р. відбувається її реєстрація як першої демократичної політичної партії. Фактично з цього часу і варто вести відлік початку формування багатопартійної політичної системи в Україні [18].

На виборах 1990 р. до Верховної Ради УРСР було обрано 12 представників колишньої УГС. Вони увійшли в депутатську групу «Народна рада», брали активну участь у прийнятті чималих рішень, щоб прискорити незалежність України.

Під час спроби державного перевороту в Москві 19-21 серпня 1991 р. саме депутати Народної групи виступили за проголошення України незалежною державою та виходу зі складу СРСР. Левко Лук'яненко є одним з авторів «Акту проголошення незалежності України», який був зачитаний 24 серпня 1991 р., і засвідчив формування незалежної, суверенної держави під назвою – Україна.

Висновки. Правозахисний рух в Україні пройшов декілька етапів свого становлення – від перших кроків боротьби дисидентства, започаткованої Л. Лук'яненком ще в 1960 р., через становлення Української Гельсінської Групи в 1976 р. на чолі з М. Руденком, відновлення

її діяльності в 1988 р., та перетворення в політичну партію, яка відіграла одну з ключових ролей в процесі становлення незалежної української держави.

Правозахисному українському руху не вдалося знизити репресіями, хоча його діяльність відбувалася в непростих умовах тоталітарної системи Радянського Союзу. Члени руху пройшли в'язниці, табори, психічні лікарні й еміграцію.

За підрахунками правозахисника В. Овсієнка, члени групи відбули сукупний термін у 550 років, і не зламалися [8, с.3].

Шістдесятники та правозахисники, не ховаючись, вийшли проти радянської системи. Вийшли і перемогли. Саме завдяки їх сміливості висловлювати свої думки, йти вперед, боротися до перемоги Україна здобула незалежність. Завдячуючи книгам В. Чорновола тема українських арештів стала відомою в світі. Саме книжка В'ячеслава Чорновола «Лихо з розуму» зуміла зробити те, чого не могла зробити західна українська діаспора, те, що не вдалося зробити українським науковим установам в США, Канаді, Франції, Німеччині – прорвати блокаду України [3, с.52].

Дисиденти були носіями нових ідей, цінностей, смислів, політичних дій.

Українські правозахисники відкрито підписували документи своїми іменами, отримали велику повагу й моральну підтримку в демократичному світі. Людей судили тільки за спробу мати свої думки, свої переконання. Тому необхідно відзначити, що український правозахисний рух в своїй діяльності відіграв важливу роль у здобутті незалежності.

Література

1. Декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights>
2. 40 років Гельсінським угодам: як СРСР і Європа обіцяли берегти кордони 30 липня 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/z/633>
3. Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників Київ: Вітчизна. 1991. 125 с.
4. Сверстюк Є. Перші паростки шістдесятництва: // Молодь України. 1995. 24, 26, 27 січня.
5. Овсієнко В. Світло людей: мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. 2. 2-е вид. доп. Харків: Харківська правозахисна група. Київ: Права людини. 2007. 352 с.
6. Чорновіл В. Твори в 10 томах. Т. 2. Київ: «Смолоскип». 2003. 906 с.
7. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь. 1995. 224 с.
8. Кіпіані В. УТС. При перші літери українського пробудження // Україна молода. 1998. 7 липня. С.3.
9. Шевченко О.М. До 10-ї річниці створення Української Гельсінської спілки // Українське слово. 1998. 9 липня. С.1, 5.
10. Хейфец М. В'ячеслав Чорновіл – зеківський генерал // Поле відчаю і надії. Альманах. Київ. 1994.
11. Скуба В.І., Горбатенко В.П., Шуренко В.В. Вступ до політології. Посібник. – Київ: Основа. 1996. 698 с.
12. Жуминський М. Люди, що виривалися із обмежень звичності. Українська інтелігенція періоду «хрущовської відлиги»: репресії // Літературна Україна. 1996. 26 вересня. С.5-6.
13. Бажан О. Опозиційний рух в Україні в умовах системної

кризи СРСР / О. Бажан // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. 2005. № 31. С.189-199.

14. Деревинський В.Ф. Праці В. Чорновола – «Правосуддя чи рецидиви терору?» та «Лихо з розуму» як джерело до вивчення радянських репресій 1965–1966 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.library.ukma.kiev.ua/elib/Mafisterium/MAG_ISSUE28_history/05_derevinsky_vf.pdf

15. ІДАТО України. – Ф. 1, оп. 16, спр. 85. – Арк. 248.

16. Українська Гельсінська група [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=346>

17. Україна: друга половина ХХ ст. Нариси історії. Навчальний посібник. Київ: Либідь. 1997. 346 с.

18. Куїбіда В. Українська Гельсінська спілка: історичні звернення та нереалізовані цілі Блог Василя Куїбиди. 23 жовтня. 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/blog/vasyf_kuibida

References

1. Deklaratsiia prav liudyny [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights>
2. 40 rokiv Helsing'skym uhadam: yak SRSR i Yevropa obitsialy berehty koriony 30 lypnia 2015. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/z/633>
3. Luk'ianenko L. Spovid u kameri smertnykiv Kyiv: Vitchyzna. 1991. 125 s.
4. Sverstiuk Ye. Pershi parostky shistdesiatnytstva: // Molod Ukrainy. 1995. 24, 26, 27 sichnia.
5. Ovsienko V. Svitlo liudei: memuary ta publitsystyka. U 2 kn. Kn. 2. 2-e vyd. dop. Kharkiv: Kharkiv'ska pravozakhysna hrupa. Kyiv: Prava liudyny. 2007. 352 s.
6. Chornovil V. Tvory v 10 tomakh. T.2. Kyiv: «Smoloskyp». 2003. 906 s.
7. Kasjanov H. Nezghodni: ukrainska intelihtentsiia v rusi oporu 1960–80-ki rokiv. Kyiv: Lybid. 1995. 224 s.
8. Kipiani V. UHS. Try pershi litery ukrainskoho probudzhennia // Ukraina moloda. 1998. 7 lypnia. S. 3.
9. Shevchenko O.M. Do 10-yi richnytsi stvorennia Ukrain'skoi Helsing'skoi spilky // Ukrain'ske slovo. 1998. 9 lypnia. S. 1, 5.
10. Kheifets M. Viacheslav Chornovil – zekiv'skyi heneral // Pole vidchayu i nadii. Almanakh. Kyiv. 1994.
11. Skuba V.I., Horbatenko V.P., Turenko V.V. Vstup do politologii. Posibnyk. – Kyiv: Osнова. 1996. 698 s.
12. Zhulynskiy M. Liudy, shcho vuryvalysia iz obmezhen zvychnosti. Ukrain'ska intelihtentsiia periodu «khrushchov'skoi vidlyhy»: represii // Literaturna Ukraina. 1996. 26 veresnia. S.5-6.
13. Bazhan O. Opozytsiyniy rukh v Ukraini v umovakh systemnoi imena, podii, fakty. 2005. № 31. S. 189-199.
14. Derevinskyi V.F. Pratsi V. Chornovola – «Pravosuddia chy retsydyvy teroru?» ta «Lykho z rozumu» yak dzherelo do vyvchennia radianskykh represii 1965–1966 rr. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.library.ukma.kiev.ua/elib/Mafisterium/MAG_ISSUE28_history/05_derevinsky_vf.pdf
15. IDATO Ukrainy. – F. 1, op. 16, spr. 85. – Ark. 248.
16. Ukrain'ska Helsing'ska hrupa [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=346>
17. Ukraina: druha polovyna KhKh st. Narysy istorii. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Lybid. 1997. 346 s.
18. Kuibida V. Ukrain'ska Helsing'ska spilka: istorychni zvershennia ta nerealizovani tsili Bloh Vasylia Kuibidy. 23 zhovtnia. 2018. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://ukr.lb.ua/blog/vasyf_kuibida

Bohatchuk S.S.,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Philosophy,
Vinnytsia National Agrarian Universit, ORCID: 0000-0003-0684-6106, svetabogatchuk@uktr.net*

Ukraine, Vinnytsia

**THE HUMAN RIGHTS MOVEMENT OF THE 60'S – IN THE EARLY 90'S OF THE XX CENTURY
IN THE HISTORY OF UKRAINIAN INDEPENDENCE**

The article deals with the activity and role of the Ukrainian human rights movement in the 1960s and early 1990s. in the history of Ukrainian state-building. It was noted that the human rights movement contributed to the formation of new views of the Ukrainian intelligentsia on the national foundations of society. It was determined that in Ukraine it emerged as an integral part of the national liberation movement: political, civil rights were combined with the right to national-cultural identity and national statehood. The analysis is based on the period of the 1960s – early 1990s, when the dissidence of Ukraine and human rights groups went from development of the «Khrushchev thaw», «Brezhnev stagnation», «Gorbachev perestroika» to independence.

Key words: *Ukraine, dissidence, human rights movement, sixties, state formation.*

